

lenne, az az irodalmi műveket erkölcsi tanmesék státuszáig minősítené le” (171. old.). A „végső kérdés” az irodalmár számára az, „vajon húzható-e határ az érvényes és nem érvényes értelmezés közé” (173. old.), márpedig Heller számos kommentárjában „az értelmező nyelve tűnik uralkodni” (uo.), sőt „a darab és az értelmező nyelve közti különbség nem mindig világos” (169. old.). Jóllehet „igaz, hogy semmilyen interpretáció sem lehetséges prekonceptiók nélkül” (171. old.), de „az erős prekonceptiók kockázatosak lehetnek” (uo.), és az irodalomtudós számára a filozófusi prekonceptiók eleve erősek, szelektív irodalomtörténeti megközelítésen alapulnak (166. old.). Szegedy-Maszák leszögezi, az irodalomtudomány számára „üdítő tapasztalat” egy filozófiai alapokon nyugvó Shakespeare-interpretáció (174. old.), mégis mindvégig az irodalomtörténész prekonceptióit kéri számon Hellenen. A tanulmányból nem derül ki, mi az, amit az irodalomtudomány számára is kamatoztathatónak tart Heller Shakespeare-értelmezéséből.

Bacsó Béla Gadamer szépségre vonatkozó elképzelését védi Heller kritikáitól, rámutatva arra, hogy Heller víziója Gadameréhez hasonlóan antik görög alapokon nyugszik (*A Footnote to The Concept of the Beautiful*). Bretter Zoltán Heller Ágnes tolerancia-fogalmát elemzi. A toleranciának a vérmérséklet, nem pedig a gondolkodás szabályozójának kell legyen lennie (*Learning Tolerance*). Gyenge Zoltán (*The Concept of Beauty or „die reale Schönheit”*) *A szépség fogalmának* Hegelre és Kierkegaard-ra vonatkozó részeit tárgyalja. Hegel a szépséget az igazsággal azonosítja, jóllehet az igazság a célt is magában foglalja; Kierkegaard a szépség általános fogalmát sohasem tárgyalta teoretikusan, mert nem a fogalom érdekelte, hanem az, hogyan jön létre a szép. Politikai és társadalmi szempontból vizsgált kérdések egymáshoz való viszonyáról Hell

Judit ír (*Biopolitics and „Gender Studies”*). Hell szerint Heller álláspontja hasonló ahhoz, amit ő tudományos *gender studies* alatt ért. Rózsa Erzsébet Heller etikai gondolkodásának alapjait *Az ösztönök* című Heller-kötet fényében értelmezi (*„Psychischer Charakter”, emotionelle Persönlichkeit*). Rózsa szerint a marxizmustól való eltávolodás Hellert arra ösztönözte, hogy a gyakorlati filozófiát az érzelmek elméletével a középpontban gondolja újra. Katie Terezakis Heller személyiségetikáját a Platonhoz és Arisztotelészhez fűződő viszonyában tárgyalja (*Heller on the Ancients*), bár abban végül (a nyolcvanas évek szövegbázisán) nem tud állást foglalni, melyikükéhez áll közelebb Heller álláspontja. Ez a korábbi, Arisztotelészhez kötődő munkák fényében könnyebben megválaszolható lenne.

Az összegyűjtött tanulmányok számtalan szövevényes szálon kapcsolódnak egymáshoz, így hűen tükrözik azt a sokszínűséget, amit a helleri életmű mutat. E szálak mindazonáltal nehezen követhetők, és ebben a szerkesztők – előszó és tematikus fejezetekre osztottság híján – nem nyújtanak segítséget. Persze Heller Ágnes munkásságát tucatnyi oldalon akár csak vázolni is lehetetlennek tetsző feladat, és az előszó elmaradása bizonyosan összefügg a szerkesztőknek – és magának Hellernek – a metanarratívák lehetőségére vonatkozó filozófiai koncepcióival. A kötet nem nyújt bevezetést Heller gondolkodásába, hanem Heller-értelmezések gyűjteménye, de semmiképp sem kezdő szinten. Számos tanulmány nehezen vagy egyáltalán nem érthető Heller álláspontjának, illetve a témát érintő kortárs diskurzus fő irányzatainak ismerete nélkül. Még az interpretatív tanulmányok rekonstrukciói is az átértelmezés, az új perspektívák felvilágosításának igényével lépnek fel. Heller életművének elképesztő gazdagsága, a szinte valamennyi („kontinentális”) filozófiai diszciplínát tárgyaló munkássága nem csupán megnehezíti az át-

fogó értelmezések kidolgozását, de szellemiségében ellentétes is szükségességükkel és lehetőségükkel. Filozófiája bemutatására a pillanatképek felvillantása a legjobb megoldás, az olvasóra bízva a kapcsolatok fellelését vagy éppen megteremtését. Ezt a Heller filozófiájának szellemében szerkesztett kötet jól megvalósítja – annak árán is, hogy csak a téma ismerői számára lesz igazán tanulságos az olvasás.

A gyűjtemény tematikai gazdagságához szerényen elegáns küllem párosul, bár a könyv tipográfiailag csupasz, ötletlen. A szöveggondozás is hagy kívánnivalót maga után; a nyelvi egyenetlenségeken és szedésbeli hibákon túl Heller Ágnes nevének leírásában is vannak következetlenségek – hol ékezettel, hol anélkül szerepel (a nyelvi lektor, illetve olvasószerkesztő kiletét homály fedi). Reméljük, e téren a következő kötet(ek)ben javulást tapasztalhatunk. Ettől eltekintve bizonyosan minden bölcsleletszerető örömmel üdvözli a kiadó egyre bővülő kortárs filozófiai repertoárját, s azon belül is a honi filozófusokat méltató második kötetet.

■ DANKA ISTVÁN

Láng Benedek: Mágia a középkorban

Typotex, Budapest, 2007., 164 old., 1950 Ft (Szokatlan szempontok)

A mágia, a jövőmondás, az alkímia és egyéb okkult tudományok történetének Nyugat-Európában és a tengerentúlon már évtizedek óta megbecsült helye van a történeti munkák között. Láng Benedek könyve a hazai könyvkiadásban eredeti kezdeményezésnek számít, nem csupán témaválasztásában, hanem megközelítésében is. A témához ugyanis sokféleképpen lehet nyúlni, de leggyakrabban már a

kiadó profilja árulkodik arról, hogy XXI. századi önjelölt mágusok és boszorkányok praktikus-mágikus kézikönyvével, ezoterikus irodalommal állunk-e szemben, avagy forrásközeli történeti kutatómunkával. Miközben az előbbi megközelítések létjogosultságát nem kívánjuk megkérdőjelezni, örömmel vettük, hogy Láng Benedek tollából végre az utóbbi is megjelent a hazai könyvpiacra.

Magyarországon az okkultizmus történetéről utoljára Fónagy Iván adott közre nagyobb lélegzetvételű áttekintést (*A mágia és a titkos tudományok története*. Bibliotheca, Bp., 1943), melynek azonban nem volt erőssége a közép- és kora újkori források közvetlen ismerete, s így inkább a népszerűsítő irodalmat gazdagította. Kortársa, Szathmáry László, aki *Magyar alkémisták* (K. M. Termud. Társulat, Bp., 1928) című könyvében az alkímia hazai történetének kiemelkedő vagy egyszerűen kirívó képviselőit vette számba, dolgozott történeti forrásokkal, de nem pontosan vagy csak ritkán hivatkozott rájuk, így könyve inkább érdekes anekdotagyűjtemény, mint történeti elemzés. Pedig ebben az időben Lynn Thorndike amerikai tudománytörténész éppen szigorú forrásközelségével vált úttörővé a szakmában: időt és pénzt nem kímélve évtizedeken át kutatta az alkímia, a mágia, az asztrológia és a többi okkult tudomány szövegeit Amerikában és Európában, és eredményeit nyolc kötetben publikálta (*A History of Magic and Experimental Science*. New York: Columbia University Press, 1923–1958). Bár határozott előzetes elképzeléssel közelítette meg és válogatta ki forrásait – a modern, kísérletezésen és elméletigazoláson alapuló tudomány előfutárait kereste bennük –, munkája mind a mai napig kiváló segédeszköz és kutatási kiindulópont.

Thorndike prekonceptiója nem volt egyedülálló. A múlt század első felének tudománytörténet-írását alapvetően a tudományos forradalom léte és

mibenléte körül kialakult vita határozta meg. A tudományos forradalom létét elfogadó történészek az okkult ismereteket eleve nem tartották tudományos vizsgálódásra méltónak, hiszen úgy vélték, hogy az asztrológia, az alkímia és a mágia csupán mellékvágány volt a modern tudományosság felé vezető úton. Ha egyáltalán, akkor többnyire azért szenteltek figyelmet e területeknek, hogy megmutassák, lám, milyen nagy utat tett meg a tudomány a primitív, babonás hiedelmektől a természet matematizálásáig, racionális felfogásáig.

Frances A. Yates munkássága gyökeres változást hozott. Yates azt állította (*Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. University of Chicago Press, Chicago, 1964.), hogy a modern tudományos gondolkodás kialakulásában jelentős szerepet játszott a reneszánszban újra felfedezett hermetikus irodalom, így a tudománytörténeti vizsgálódásba bevonta e szövegek csoportját is. Bár ezért és a rózsakeresztes reneszánszról alkotott tézise (*The Rosicrucian Enlightenment*. Routledge, London, 1972.) miatt sok támadás érte, vitathatatlan érdeme, hogy felhívta a figyelmet a hermetikus-mágikus szövegek tudománytörténeti jelentőségére, és élénk vitát kezdeményezett.

E viták a hetvenes évek vége felé Magyarországot is elérték. A Nyugat-Európában és a tengerentúlon erősödő tudomány- és eszmetörténeti tendenciákra reagálva Szőnyi György Endre (*Titkos tudományok és babonák. A XV–XVII. század művelődéstörténetének kérdéseire*. Gondolat, Bp., 1978.) sürgette a hazai kora újkori szövegek új megközelítését, az addig mellőzött források feltárását. Az élénk kutatómunka dacára Kelet-Közép-Európa könyvtárai ugyanis még mindig bőven tartogatnak rejtőzködő kézirat-kincseket. Később a szegedi JATEPress *Műértelmezés és ikonológia* sorozata az okkultizmus történetével kapcsolatos könyveket és szövegeket is

megjelentetett (Pl. *Hermetika, mágia. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Pál József, Szőnyi György Endre, Tar Ibolya, 1995; Szőnyi György Endre: *Exaltatio és hatalom. Keresztény mágia és okkult szimbolizmus egy angol mágus műveiben*. 1998.).

A szegedi kutatók elsősorban az ókor és a kora újkor hermetizmusát, mágiáját vizsgálták, így Láng Benedek középkori mágiatörténetének nem voltak számottevő hazai előzményei. Főnagymásodlagos, elsősorban külföldi irodalom alapján állította össze mágiatörténetét, ráadásul a megjelenése óta egészen új irányt vett az okkult tudományok kutatása. A legjelentősebb külföldi mágiatörténészek – Richard Kieckhefer (*Magic in the Middle Ages*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.), Valerie Flint (*The Rise of Magic in Early Medieval Europe*. Princeton University Press, Princeton, 1991.), Paola Zambelli (*L'ambigua natura della magia. Filosofi, streghe, riti nel rinascimento*. Il Saggiatore, Milano, 1991.), Charles Burnett (*Magic and Divination in the Middle Ages*. Aldershot: Variorum, 1996.), Frank Klaassen (*Religion, Science, and the Transformation of Magic: Manuscripts of Magic 1300–1600*. PhD-disszertáció. Dept. of History, University of Toronto, 1999.) és még sok más kiváló szerző – munkái még magyar fordításra várnak. A *Mágia a középkorban* tehát nehéz feladatot tűzött maga elé. Egyrészt tudományos igényvel, a legújabb külföldi és hazai szakirodalom, és még inkább az elsődleges források alapján, másrészt közérthető, ismeretterjesztő formában, kis terjedelemben, kevés lábjegyzettel kívánja összefoglalni a mágia történetében kiemelkedően fontos középkori szakaszt. A terjedelmi korlátok jótékonyak is annyiban, hogy a témával éppen csak ismerkedő olvasót a szerző nem bombázza a bölcsészettudományokban elszeretettel túlzásba vitt lábjegyzetekkel, a főszöveg éppen elég információt hordoz.

A cím mégis egy kissé merésznek hat. Hogyan fér bele az egész középkor mágiatörténete egy alig másfél száz oldalas zsebkönyvbe? Különösen, ha a magyar olvasó gyakorlatilag először vehet kezébe ilyen munkát, és az alapfogalmakkal is ismerkednie kell? Egy alcím talán pontosíthatna volna, hogy a kötet az elit kultúra körében vizsgálódik, és nem foglalkozik a népi mágiával, varázslással, ráolvasásokkal és rontásokkal. Az alcím hiánya azért is meglepő, mert a szerző a könyv 14. oldalán tisztázza, hogy a mágiát szűkebb értelemben használja, doktori munkája és kiadás alatt álló angol nyelvű monográfiája (*Unlocked Books. Learned Magic in Medieval Central European Libraries*. Pennsylvania State University Press, 2008.) címében használja a „learned magic” (tudós mágia) kifejezést. Mivel a téma számos külön diszciplína – könyvtörténet, filológia, kodikológia, eszmetörténet, szociológia – metodológiáját, eredményeit ötvözi, a szerző hasznos fogalommagyarázattal indít. Hiányoltam viszont a mágia definícióját. Tény, hogy a mágia fogalma szerzőnként változik, mégis kíváncsi lettem volna rá: pontosan mit ért mágián Láng Benedek, milyen értelemben használja a szót? A definíció hiányát ő azzal indokolja, hogy bármilyen meghatározást adjunk is a mágiának, mindig találunk majd szöveget, amely „kibújik az osztályozási rendszerünk alól” (43. old.) – ezt azonban én túlzott óvatosságnak tartom.

A kötet tagolása a mágia különféle típusaihoz igazodik, melyeket a szerző a XII. századtól vizsgál európai környezetben. A XII. század köztudottan az alkímia Európába érkezésének időszakában, az arab alkímista hagyomány meghonosodásának kezdete a latin világban. Az első európai alkímisták pedig azok a klerikusok, filozófusok voltak, akiknek az arab szövegek fordítását is köszönhetjük. A mágikus szövegek osztályozása már ezeket az első fordítókat is erősen foglalkoztatta. Arra is van példa, hogy a *necromantia*, me-

lyet a mai olvasó valószínűleg halottidézésnek értelmezne, a hetedik szabad művészetként szerepel: Dominicus Gundissalinus *A filozófia felosztása* című művében a *necromantia* kifejezés „mágia” jelentéssel szerepel, hiszen az arab szövegekben is – melyeket Gundissalinus is ismerhetett – a mágia (*sihr*) szó szinonimája. Ez természetesen szélsőséges példa, a mágia európai pályafutása közel sem volt sikertörténet, és gyakrabban sorolták az istentelen, démoni, eretnek tanokhoz, mint a nemes *septem artes liberales* közé.

A középkori mágia alapvető fajtái Láng Benedek szerint a természetes mágia, a talizmánmágia, a divináció (jövendőmondás) mágikus eszközökkel, valamint a rituális mágia. Ez nem bevett felosztás a mágiatörténeti munkákban, és Láng is jelzi, hogy ez a taxonómia nem kikezdzhetetlen, hiszen a szövegek nagyon nagy hányada egyszerre több kategóriába is tartozhat. Valamiféle rendszerezésre az átláthatóság kedvéért mégis szükség van, és a javasolt csoportosítás működőképesnek bizonyul. A természetes, azaz „nem démoni” mágia különösen fontos kategória, hiszen ez tette lehetővé az arab mágia bizonyos formáinak, például az orvosi célú mágikus praktikáknak az európai átvételét. Ebbe a csoportba tartozik többek között az úgynevezett *experimenta*-irodalom is, vagyis olyan, többnyire orvosi receptek, amelyekről szerzőik azt állítják, hogy saját tapasztalataikon, tényleges orvosi eseteken alapulnak. Ugyanitt kerül szóba Conrad Kyser *Bellifortisa* is, melyből a hadviselés mágikus – és nem kevésbé mulatságos – technikáival ismerkedhet meg az olvasó.

A második, viszonylag jól körülrható csoport a talizmánmágikus szövegeké. Általában rövid útmutatók arról, hogyan kell hatékony, mágikus erejű talizánt készíteni kőből vagy fémből, például gyűrű vagy pecsét formájában.

A jövendölések csoportjába igen változatos módszerek tartoznak: a geo-

mancia, a tenyérjósítás és a névmágia, melyek nem közvetlen hatás kiváltására, hanem a jövő kifürkészésére irányultak. Miközben az asztrológia is a jóstudományok közé kívánkoznék, tárgyalásától a szerző eltekint, hiszen a mágikus szövegekben az asztrológia háttértudománynak számít. A talizmánmágiában például a mágus rendszerint egy-egy bolygó szellemét, dékánját igyekszik talizmánjába zárni és erejét felhasználni.

Érdekes adalék az Ulászló király imádságoskönyveként számon tartott oxfordi kézirat, mely számtalan kristálmágiára utaló betoldást tartalmaz. Mivel a Jagelló-dinasztia birtokában volt, az sem elképzelhetetlen, hogy valóban Ulászló király személyes használatára íródott.

Itt szeretném kiemelni, hogy Láng Benedek könyvének egyik újdonsága az eddig megjelent külföldi szakirodalomhoz képest éppen a kelet-közép-európai mágikus szövegek kitüntetett használata a tipológiák és analógiák kialakításában. A kötet évtizedes kutatómunka eredménye. Láng Benedek már doktori disszertációjában is a tudós mágia közép-európai elterjedésének, befogadástörténetének kérdéseit vizsgálta. Számtalan olyan forrást mozgósított, amelyek a szakirodalom nyelvének változatossága miatt – hiszen magyar, cseh és lengyel munkákkal is dolgozik – eddig nem kerültek a nyugat-európai kutatók látóterébe.

Az utolsó mágiatípus a rituális mágia. A különféle rítusok hol démonok, hol angyalok segítségét igyekeztek megnyerni nagyon is emberi vágyak valóra váltásához. Tehát elsősorban kommunikációs csatornát próbáltak nyitni az égiek, a szellemvilág felé. A szövegek középkori olvasóit leginkább az foglalkoztatta, szabad-e bármilyen módon démoni segítségért folyamodni, és egyáltalán miféle (jóindulatú vagy gonosz, esetleg istentelen) lények is a démonok.

Az utolsó fejezetre marad az a kérdés, kik lehettek a mágikus szövegek

gyakran anonim szerzői, kik voltak valószínűleg a középkori mágusok. Mivel a mágia (elméleti) művelői a közép- és kora újkorban a legműveltebb társadalmi rétegekből, az írástudók nem túl népes táborából kerültek ki, a vizsgált közeg az egyetemi professzoroké, filozófusoké és elsősorban a klerusé, tehát mindenképpen az értelmiségi világ. Láng Benedek annak is utánajár, hogy legenda-e csupán, vagy valóban léteztek „mágusiskolák” Európában, ahol e mesterséget el lehetett sajátítani. Mi igaz Johannes Manlius állításából, mely szerint maga Faustus is Krakkóban tanult mágiát?

Vajon a középkori mágusok igazán hittek-e sokszor bizarr experimentumaikban, hajmeresztő praktikáikban? Gyakori sikertelenségük után sem kételkedtek módszereik helyességében? Miért nem vették tudomásul, ha mágikus eljárásaik nem állták ki a gyakorlat próbáját? Láng Benedek válasza arra figyelmeztet, hogy hiba volna a középkori „mágusok” tevékenységéről, módszereiről a történeti összefüggésekből kiragadva, a modern tudomány vívmányainak birtokában ítélni. Egy-egy elmélet helytállóságát a középkorban nem próbálták kísérletsorozatokat igazolni, és a középkori tudós ugyanolyan nehezen vetett el egy számára kedves teóriát, még ha a tapasztalat makacsul rácsúfolt is az elméletből következő elvárásaira, mint a mai. Többnyire inkább a külső tényezőket okolta a sikertelenségért: dacos démonokat, a rosszul megválasztott vagy silány alapanyagot, a nem megfelelő csillagállást és hasonlókat. Az igazi mai kérdés az, hogy az adott korban, a rendelkezésre álló ismeretanyag és az uralkodó intellektuális tendenciák tükrében az emberi kíváncsiság és a kreatív gondolkodás milyen érdekes és különleges utakat járt be – függetlenül attól, lettek-e a mai ember számára is kézzelfogható eredményei, hozzájárult-e technikai vívmányok megszületéséhez.

Mitől lett egy mágiatípus természetes és ezáltal legitim, elfogadható? Mi

különböztette meg a természetes mágiával foglalkozó írástudót a nem természetes mágia művelőjétől? Valóban éles volt-e köztük a választóvonal? Mivel járultak hozzá az egyház elítélő rendeletei a mágia koronként és szerzőnként változó definícióihoz? Ahol lehet, Láng Benedek válaszolni próbál e kérdésekre, és bemutatja a probléma lényegét ott, ahol egyértelmű válasz nem adható.

A tudományos igénnyel megírt kis kötet cseppet sem száraz olvasmány. A téma tálcán kínálja a hihetetlen, meghökkenítő történeteket, kígyók-békák fogyasztásától a kristálygömb körül táncoló angyalokig, melyeket a szerző ügyesen illeszt elemzéseibe.

A könyv több hasznos kiegészítéssel zárul. Az epilógus kitekint a hermetikus-mágikus szövegek (első) reneszánszára, az utószó összegzi a mágiakutatás mai helyzetét, irodalomjegyzékében pedig nemcsak a szakirodalom és a forráskiadványok legújabb és legfontosabb darabjait sorolja fel, hanem azokat az internetes oldalakat is, ahol elektronikus formában számos, máshol nem publikált cikk és kép elérhető.

BOBORY DÓRA

Pólya Tibor: Identitás az elbeszélésben

**SZOCIÁLIS IDENTITÁS ÉS NARRATÍV
PERSPEKTÍVA**

*Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2007.
103 old., 1680 Ft (Szöveg és Lélek)*

A László János által szerkesztett sorozat tizedik kötete Pólya Tibor legújabb narratív pszichológiai vizsgálati eredményeit mutatja be. Kognitív és narratív nézőpontból tárgyalja a szociális identitás és a narratív perspektíva vi-

szonyát, az ismeretek vagy a tudás tanulmányozása helyett a szubjektív tapasztalatok vizsgálatára helyezve a hangsúlyt. Az elméleti kiindulópont az a feltevés alkotja, hogy a velünk a világban történő „események jelentését úgy értjük meg”, hogy narratív struktúrába szervezzük őket. Tapasztalataink is ily módon szerveződnek. A felhasznált struktúrákat nagyrészt a személy identitásállapota határozza meg. Identitásállapoton a szerző a szociális identitáshoz kapcsolódó tapasztalatok együttesét érti, és arra kíváncsi, milyen összefüggés van ezen állapot és az élettörténeti elbeszélés narratív struktúrája között.

A narratív pszichológiai megközelítések elsősorban az identitás személyes oldalára vonatkoznak, az identitás fogalmába azonban beletartozik szociális oldala is, figyelmeztet Pólya, aki szerint ezen „a személy csoportba tartozásából eredő jellemzőit értjük” (12. old.). A szociális identitás konstruktumát a narratív pszichológia a nemzeti történelem és a személyes élettörténet elbeszélésein keresztül vizsgálja. A nemzeti csoporttörténetek kognitív hátteret, jelentéset keret biztosítanak az individuum életeseményeinek értelmezéséhez. Az amerikaiakra például a „román” (értsd: szerelmi történet) és a hősmítosz a jellemző, a magyar nemzeti identitás pedig a hiány és a veszteség mentén szerveződik – azt sajnos nem tudjuk meg, hogyan alakulhat ki egy ilyen narratív hiánystruktúra.

A könyv elsőként a szociális identitás konstruktumával és annak ontogenezisével ismerteti meg, egy tisztességes szakdolgozat módjára áttekintve a releváns és kevésbé releváns szociálpszichológiai szakirodalmat. Aki már sok szociálpszichológiai elmélettel találkozott, bizonyára hozzászólt, hogy olykor evidenciákkal találkozik pszichológiai köntösbe, szakterminusokba csomagolva: az egyik kutatás végeredménye például az, hogy Primo Levi *Ember ez?* című koncentrációs tá-